

Күбі де май, күбінің түбі де май (халық нақылы).

Бұл мысалдардың бірінші сөйлемі негізінде рифма, ритм арқылы жасалып тұрса, келесі екі сөйлемде аллитерация, ассонанс тәсілдері басымырақ түсіп тұр. Бұл жерде айтыла кететін бір жай қазақ тілінің қанатты сөздерінің бәріне дерлік рифма мен ритм тән белгілер болып табылады.

4. Жалпы тілдік сигнализаторлар

Қазақ тілінде жалпы тілдік сигнализаторлары бар қанатты сөздерге жазба әдебиет, хиссалардан, сауда-саттыққа байланысты, дін таратушылар уағызымен, күн-көріс тіршілігіндегі ортақ ой сана, дәстүрге байланысты басқа тілдерден келген және шет елдің топоним, этноним атаулары сақталып қалған нақыл сөздерді жатқызуға болады.

Аплатондай ақылды (білгіш, алып) болсаң да, Наушаруандай әділ бол, Барар жерің Балқан тау, ол да біздің көрген тау т.б.

Қазақ тілінде шет тілдік бастапқы формасын сақтап қалған қанатты сөздер жоқтың қасы, дегенмен кейінгі кезде газет-журналдар бетінде “Cherchez la femme”, “Veni, vidi, vici” (Цезарь) сияқты қанатты сөздер кездесіп жүр, бірақ олар қазақ тілі жүйесінде әлде де болса тиянақты орын ала қойған жоқ.

5. Қанатты сөздер сигнализаторларының комбинациялары.

- синтаксистік және жүйелі тілдік сигнализаторлар:

Талаптың мініп тұлпарын,

Тас қияға өрледің (Абай).

Осы келтірілген мысалда синтаксистік

сигнализаторлар ретінде сөйлемнің сөз тәртібі болса, ал жүйелі тілдік сигнализатор функциясын бір жағынан рифма, ритм, екінші жағынан аллитерация тәсілі атқарып тұр. Мұндай мысалдар қазақ тілінде көптеп кездеседі:

Жар басына қонбаңыз, дауыл соқса үй кетер (Бұхар Жырау).

Жігіттер, ойын арзан, күлкі қымбат (Абай) т.б.

- лексикалық – синтаксистік сигнализаторлар:

Мен Біржан, қызға барман аяғымнан (Біржан сал).

Бұл жерде лексикалық сигнализаторлар ретінде жалқы есім тұрса, синтаксистік сигнализаторлар ретінде сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі болып тұр.

- Лексикалық және жүйелі-тілдік сигнализаторлар:

Аспанды жаңбыр бермейді,

Жерді Жәңгір бермейді (Махамбет).

Аспанда жүрсем қанатым талады,

Жерге түссем Шора құсбегі алады (Қазақ фольклоры).

Келтірілген мысалдарда лексикалық сигнализаторлар функциясын «Жәңгір», «Шора құсбегі» .

1. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Ана тілі, 1998. – 304 б.

2. Н. Төрқұлов, «Қанатты Сөздер», б 26

3. Манкеева Ж.А. Мәдени лексиканың ұлттық сипаты. – Алматы: Ғылым, 1997. – 272 б.

4. Гумбольдт В.фон. Язык и философия культуры. – М., 1985. – 451 с.

А. Т. Әлиакбарова

АҒЫЛШЫН ТІЛІН МЕНГЕРУ ЖАҒДАЙЫНДА ИНТЕРФЕРЕНЦИЯНЫҢ АЛАТЫН РӨЛІ

Бұл мақалада студенттердің ағылшын тілін меңгеру жағдайында синтаксистік интерференцияға байланысты сөйлемдегі сөздердің орын тәртібіне қатысты жиі жіберілетін қателер және олардың туындау себептері қарастырылады. А.Е. Карлинский өзге тілді меңгеру өздігінен, яғни автономды түрде емес, ана тілімен өзара байланыс арқылы жүзеге асатындығын атап өтеді. Адамзат баласы қандай да бір

әдеттегіден тыс іс-әрекет түріне кірісерде өзінің бұрыннан калыптасқан дағдыларын қолдануға тырысады. Ана тілі мен өзге шет тілі арасында өзара қарым-қатынас орын алады да, кейіннен меңгерілетін тілге өз әсерін тигізеді. Бұл өзара қарым-қатынас қостілді адамның сөйлеу әрекетіне оң немесе теріс әсерін тигізеді. Бұрын игерілген тілдердің меңгеріліп жатқан тілге оң әсері *фасилитация*

деп аталса, теріс әсері *интерференция* деп аталады.

Алғашқы тілдің екінші тілге интерференциялық әсерін қарастырудың маңыздылығы екінші тілде бірінші тілдің әсерінен туындайтын қателер санымен анықталады. Карлинский мұндай қателер барлық қатенің 70%-ын құрауы мүмкін деп көрсетеді [1].

Интерференция (лат. Inter - арасы + ferens, ferentis - алып барушы) interference-қостілді адамның бір тілінің екінші тілге саналы емес әсерінің үдерісі, сондай-ақ, осы ықпалдың нәтижесі. Интерференция, әдетте, *Үстем тілдің* екінші тілге әсері арқылы жүзеге асырылады. У. Вайнрайх интерференцияны *нормадан* ауытқушылықпен байланыстырады, тілдердің қондырылуы, шалыс айқасуы деп қарастырады. Интерференция тілдің әр қаттауында әр түрлі байқалады, мыс., фонетикалық-фонологиялық деңгейде *акцентті* ажырата алмау, редукцияның белгілерін көшіру, морфологияда екі тілдің грамматикалық сапаларын ұлғайту интерференция болады [2]. Грамматикалық *синтаксистік интерференция* сөйлеу кезінде донор тіліндегі модельдер байланысының әсерінен реципиент тіліндегі элементтердің байланысының бұзылуымен байланысты. Бұл ана тілінің немесе бірінші шет тіліндегі синтаксистік құрылымның саналы емес ұқсастырылуы жағдайында пайда болады. Синтаксистік құрылымдарды ұқсастыру синтаксистік құрылымның үш түрінен білінеді. Біріншіден, бұл плюссегментация, яғни донор тіліндегі дистрибутивтік ережелердің (лингвистикалық бірліктердің байланысу ережесі) әсерінен реципиент тіліндегі элементтердің ұлғаюы. Мысалы болымсыздық формасын шамадан тыс қолдану: «I haven't never been in London». Екіншіден, минус-сегментация, яғни донор тіліндегі сәйкес модельдердің әсерінен реципиент тіліндегі элементтер санының азаюы. Соңғысы, репликация, яғни донор тіліндегі ережелердің әсерінен реципиент тіліндегі үлгілер элементтерінің орын алмасуы болып табылады [3].

Мәселен, «The Brighton train leaves London at five» секілді сөйлем оң жағдай тудырып, сөйлемде грамматикалық ақпарат ағылшын тіліндегі сөйлемдегі сөздердің орын тәртібін аңғартады. Яғни, бастауыштар баяндауыштардың алдында келсе (...train leaves...), баяндауыштар анықтауыштардың алдында келеді (...leaves London...) және демеуліктер сан есімдердің алдында болады (...at five). Ал, теріс жағдаяттардың екі типі бар. Алғашқысы, тілді меңгерушілер ешқашан ағылшын тіліндегі

сөйлемдерді бастауышсыз естімегендіктен, ағылшын тіліндегі сөйлемдерде міндетті түрде бастауыш болуы керек деген ұйғарымға келеді. Мәселен, «I have Never Seen Straight Banana» деген өлең жолы бұған дәлел болады.

Көп тілдерде бастауыш белгілі бір бағытта орналасады. «He likes to drink Laphroaig» деген сөйлемде «He» «likes» етістігінің алдында келіп, бастауыш болып табылады. Ағылшын тілінде зат есім бастауыш қызметін атқарып, етістіктің алдында келеді. Олай болса, ағылшын тілінде сөйлемдерде сөздердің орын тәртібі: бастауыш, баяндауыш, толықтауышқа келіп саяды. Егер бастауыш жекеше түрде келсе, онда баяндауыш та осыған сәйкес форманы қабылдайды. Мысалы, «He likes to drink Laphroaig» сөйлемінде етістік үшінші жақтағы «He» есімдігінің әсерінен, етістікке -s жалғанады [4].

Ағылшын тілін меңгеруде сөздердің орын тәртібі бойынша қате жіберу тәжірибе жүзінде дәлелденген. Ағылшын тілінде сөйлеуде сөздердің орын тәртібі дұрыс қойылмаған сөйлемдердің бірнеше нұсқасын байқауға болады. Мысалы, қазақ тілінде «Мен қала орталығынан ашық хат сатып алдым» секілді сөйлемді ағылшын тілінде «I downtown a postcard bought» деп айтуы мүмкін. Болмаса, орыс тіліндегі «Я купила в центре города открытку» сөйлемін «I bought downtown a postcard» деп айтады. Немесе, «Do you like movies? Yes, I movies very much like. Yes, I very much like movies» мысалын да келтіруге болады. Салғастырмалы грамматика және қазақ, орыс тілдеріндегі аударма курсынан білетініміздей, бұл тілдердегі сөйлемдерде сөздердің орын тәртібі бірдей емес. Орыс тілінде сөйлемдер құрылымы өзгеруге бейім келеді, сондықтан, қарым-қатынас жағдайына байланысты сөйлеуші әр түрлі нұсқаларды қолдана алады. Ал, қазақ тілінде сөйлемдер қатаң құрылыммен сипатталады. Олай болса, мына екі ережені назарда ұстаған жөн: 1) баяндауыш сөйлемнің соңында келеді; 2) анықтауыш өзі анықтайтын сөздердің алдында орналасады. Сөйлемдерді қазақ тілінен орыс тіліне және орыс тілінен қазақ тіліне аудару кезінде ең алдымен, сөйлемдегі сөздердің орын тәртібіне байланысты логико-семантикалық қатынасқа мән беру керек. Жай сөйлем немесе күрделі сөйлемдерде қателер көбінесе сөздердің орын тәртібіне байланысты туындайды. Мысалы, «Ең биік ғимараты Алматының – мейманхана Қазақстан». Мұндай қателер тілді меңгерудің алғашқы сатысында жиі кездеседі, оның себебі, синтаксистік ережелерді естен шығарып алу болып табылады [5].

Мәулен Балақаев сөздер сөйлемде қалай болса солай орналаспайтындығын, тіліміздің синтаксистік ерекшеліктеріне лайық белгілі бір тәртіппен орналасатындығын айтады. Сондықтан әрбір сөйлем мүшесінің сөйлемде қалыпты орны болады. Бастауыш пен баяндауыштан құралған жалаң сөйлемде бастауыш бірінші орында, баяндауыш екінші орында келеді. Хабарлы сөйлемдерде толықтауыштардың қай-қайсысы болса да өздерін жетектеп тұратын етістіктен немесе есімдерден бұрын тұрады. Бастауыш, толықтауыштарға қарағанда, баяндауыштың сөйлемдегі орны аса тұрақты: баяндауыш көбіне сөйлемнің соңында тұрады. Сөйлем арқылы айтылатын ой баяндауышпен аяқталып, ондағы басқа мүшелер баяндауыштың алдына үйіріледі [6].

Ағылшын тілін меңгеруде сөздердің орын тәртібі бойынша жіберетін интерференциялық қателер ана тілі мен бірінші шет тілінің ықпалынан туындайды. Ағылшын тілін меңгеріп

1-үлгі

Human Subject Information Form:

Please, fill out the following information (what you write will remain confidential and your results will not be matched to either your name or identity):

1. Age _____ Gender _____
2. When did you enter the University? _____
3. Faculty _____
4. Major _____
5. Your native language _____
6. How long have you studied English? _____
7. Is English your second or third or what foreign language? _____
8. What other languages besides your native tongue and English do you know? _____
9. Would you bring up your children to speak two languages? (Why?) _____
10. How many languages are spoken in the area where you live? (Why?) _____

1-курс студенттері орындаған тест тапсырмасы төменде 2-үлгіде көрсетілген. Студенттерге қойылған талап-сөздердің орын тәртібі ретсіз орналастырылған сөйлемдерді қайта дұрыс тәртіппен орналастыру болды.

Студенттер ағылшын тілінде сөздері ретсіз тәртіппен орналасқан жалпы саны 15 сөйлемді қайта жазып, дұрыс нұсқасын беруге тырысты. Тест тапсырмасына 8 арнайы сұрақ (special questions), 3 хабарлы сөйлем (affirmative sentences), 1 жалпы сұрақ (general question) және 3 болымсыз сөйлем (negative sentence) енгізілді.

2-үлгі

Put the words in the right word order and write the correct sentence or a question.

жатқан студенттер бұрын меңгерген тілдердің ережесін енді меңгеріліп жатқан тілдің ережесімен алмастырып, қателердің туындауына жол береді. Оның басты көрінісін 1-курс студенттеріне жүргізілген эксперимент жұмысының нәтижесі арқылы байқауға болады. Синтаксис саласында сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі бойынша интерференция әсерінен туындайтын қателерді талдау мақсатында әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-де филология факультетінің «екі шет тілі» және «шетел филологиясы» мамандықтары бойынша 1-курс студенттері (қазақ топтары бойынша) ашық сауалнаманы толтырып, тест тапсырмасына жауап берді. Ашық сауалнама ағылшын тілінде «Human Subject Information Form» деп аталады. Студенттер сауалнаманы анонимді түрде толтырды, мұнда жалпы саны он сұраққа жауап алынды. Ашық сауалнама төменде 1-үлгіде көрсетілген.

1) why/ Sue/ working/ isn't/ today? 2) enough/ isn't/ loud/ the alarm. 3) a lot of / cards/ play/ the children. 4) didn't/ enough/ sell/ they/ tickets. 5) when/ was/ built/ this/ house? 6) your friends/ what time/ coming/ are? 7) often/ in the morning/ you/ do/ go out? 8) I/ love/ really/ these/ trousers. 9) where/ your mother/ born/ was 10) enough/ it's/ outside/ to sit/ warm. 11) to the party/ why/ you/ didn't/ come? 12. work/ doesn't/ this machine/ why? 13) the concert/ cancelled/ why/ was? 14. when/ invented/ the computer/ was? 15). a member/ any more/ of the club/ I'm/ not.

Ашық сауалнаманы және тест тапсырмасын сұрыптау, талдау барысында мынадай нәтижелерге қол жеткізілді: жалпы респондент-студенттер саны - 50, олардың сөйлемдегі сөздердің

орын тәртібі бойынша жіберген қателер саны - 222. Студенттер сауалнамада өздерінің жас деңгейі, жынысы, қай жылы жоғары оқу орнына түскені, қай факультетте, қандай бөлімде оқитындары жайлы ақпарат берді. Жалпы есеп бойынша респонденттердің 80%-ы «екі шет тілі» мамандығының студенттері болса, 20%-ы «шетел филологиясы» мамандығы бойынша білім алып жатқан студенттер. 17 жастағы респонденттер саны - 4, олар респонденттердің 8%-ын құрайды. Олардың ағылшын тіліндегі сөздердің орын тәртібі бойынша жіберген қателерінің жалпы саны - 25. Қателер барлық жіберілген қатенің 11%-ын құрайды. 18 жастағы студенттер саны - 38, олар барлық респонденттердің 76%-ын құрайды. Сөздердің орын тәртібі бойынша 167 қате жіберген, бұл барлық

жіберілген қатенің 75%-ын құрайды. Ал 19 жастағы респонденттердің жалпы саны-8, олар барлық респонденттің 16%-ын құрайды және жіберген қателер саны - 30, бұл пайыздық көрсеткіш бойынша 13%-ға тең. Жоғарыда келтірілген деректер нәтижесін әлеуметтік-лингвистикалық тұрғыда талдау арқылы интерференция деңгейі жас деңгейіне тікелей қатысты екендігін байқауға болады.

Сонымен, 1-кесте арқылы 1-курс студенттерінің сөйлемдегі сөздерді дұрыс орналастырмауы бойынша жіберген қателер санын байқауға болады. Олар сөздерді дұрыс орналастыруда негізінен орыс тілінің және ана тілінің ережесіне сүйенген, осылайша ағылшын тілінің өзіне тән ережесін назардан тыс қалдырған.

1-кесте

Сөйлемдегі сөздердің орын тәртібі бойынша жіберілген қателерді топтастыру

Сөйлемдердегі сөздердің орын тәртібі	Қателер саны
1. Көмекші етістіктің бастауыштан кейінгі позицияға орналасуы	90
2. Арнайы сұрақта бастауыштың баяндауыштан кейінгі позицияға орналасуы	69
3. Сын есімнен кейін келетін enough үстеуінің ілгері позицияда орналасуы	33
4. Сөйлемде ең соңғы позицияда орналастырылатын апу more үстеуінің сөйлем ортасында орналасуы	7
5. Enough үстеуінің бастауышты анықтап тұрған жағдайында оның ілгергі емес, кейінгі позицияға орналасуы	7
6. Кез келген анықтаушы сөзді анықтайтын сөздердің алдына орналасуы	5
7. Жалпы сұрақта often үстеуінің баяндауыштан кейінгі позицияға орналастырылуы	4
8. Really үстеуінің сөйлемде ең соңғы позицияға орналасуы	1
9. Арнайы сұрақта бастауыштың баяндауыштан кейінгі позицияға орналасуы	1
10. Арнайы сұрақта сұраулы сөзден кейін баяндауыш, көмекші етістік, бастауыштың орналасуы	1
11. Арнайы сұрақта сұраулы сөздің ең соңғы позицияға орналасуы	1

Мысалы, кестенің бірінші бағанында көрсетілгендей «көмекші етістіктің бастауыштан кейінгі позицияға орналасуы» бойынша студенттер мына сөйлемдер бойынша 90 қате жіберген: Where your mother was born? (Где твоя мама родилась?); Why Sue isn't working today? (Почему Сью не работает сегодня?); When this house was built? (Когда этот дом был построен?). Студенттердің жіберген қателері қазақ тіліне карағанда орыс тілінен теріс тасымал немесе интерференцияның басты көрінісі болып табылады. Олар ағылшын тіліндегі «Арнайы сұрақта сұраулы сөзден кейін алдымен бастауыш, содан кейін баяндауыш және т.б.

сөйлем мүшелері орнасады» деген ережені ескермеген.

Кестенің екінші бағанында арнайы сұрақта бастауыштың баяндауыштан кейінгі позицияға орналасуы бойынша студенттер 69 қате жіберген. Мәселен: Why doesn't work this machine? (Почему не работает это машина?); When was built this house? (Когда был построен этот дом?) Why was cancelled the concert? (Почему отменили концерт?). Студенттер арнайы сұрақтағы сөздердің орын тәртібіне баса назар аудармаған, яғни олар ағылшын тілінде арнайы сұрақтарда алдымен сұраулы сөз, көмекші етістік, содан кейін бастауыш және т.б.

сөйлем мүшелері ретімен келетіндігін шатастырған. Студенттер үшінші бағанда көрсетілгендей сөйлемде сын есімнен кейін орналастырылатын enough үстеуінің ілгері позицияға қойылуы бойынша барлығы 33 қате жіберген. Оның мысалы ретінде мына сөйлемдерді алуға болады: The alarm isn't enough loud. It is enough warm to sit outside.

Сөйлемде ең соңғы позицияда орналастырылатын any more үстеуінің сөйлем ортасында орналастырылуы бойынша студенттердің жіберген қателер санын кестенің төртінші бағанынан көруге болады. Студенттер: I'm not a member any more of the club (Я не являюсь членом больше этого клуба); I'm not any more a member of the club (Я больше не являюсь членом этого клуба) секілді сөйлемдер құрастырып, барлығы 7 қате жіберген. Енді бесінші бағанда үшінші бағанда көрсетілген қатеден мүлде өзге қате түрін байқауға болады. Мұнда enough үстеуіне байланысты ағылшын тіліне ғана тән тағы бір ереже дұрыс сақталмағандықтан студенттер enough үстеуінің бастауыштан кейінгі позицияға орналастырылуы бойынша тағы да 7 қате жіберген. Мәселен: They didn't sell tickets enough сөйлемін алуға болады.

Алтыншы бағанда екінші шет тілінің тілдік жүйесіндегі ерекшеліктерді ескермеуден туындаған қателер саны көрсетілген. Студенттер It is warm enough to sit outside деген дұрыс сөйлем жазудың орнына It is warm to sit outside enough немесе It is enough to sit outside warm деп қате жазып, барлығы 5 қате жіберген. Студенттерде тек ағылшын тіліне ғана тән тілдік ерекшелікті ескермеуі барысында туындаған қателер саны жетінші бағанда көрсетілген. Олар Do you go out often in the morning деп жазып, often үстеуін баяндауыштан кейінгі позицияға орналастырған. Ережеге сәйкес often үстеуі көмекші етістіктен кейін, ал бастауыштың алдында орналасты-

рылуы керек болатын, яғни дұрыс нұсқасы: Do you often go out in the morning болады. Сегізінші және он бірінші бағандарда ағылшын тіліне тән ережелердің ескерілмеуі нәтижесінде әр бағанда қателердің жіберілуіне берілген түсініктеме және 1 ғана қате сандарын байқауға болады. Мысалы. I really love these trousers деудің орнына I love these trousers really деп жазып, really үстеуін көмекші етістіктен кейін орналастырмай, ең соңғы позицияға орналастырған. Интерференциялық қателердің жіберілуінде ана тіліне қарағанда бірінші шет тілінің ықпалы басымырақ болып келеді.

Қорытындылай келе, қателердің себептерін тілді меңгерушілермен бірге талдап интерференцияны түсінуге көмектеседі. Қателердің себебін түсіну оны болдырмаудың ең басты жолы болып табылады.

1. Карлинский А.Е. Принципы, методы и приемы лингвистических исследований. - Алматы: КазУМОиМЯ им. Абылай хана, 2003.-184 с.

2. Сүлейменова Э.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Аканова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі.- Астана: «Арман-ПВ» баспасы, 2008.-115 б.

3. Ковылина Л.И. Синтаксическая интерференция и способы ее изучения. Киев, 1983. С.7-10.

4. Vivian Cook. 'Second Language Learning and Teaching'. Third edition, distributed in the United States of America by Oxford University Press Inc., New York.- 2001. - 181-187p.

5. Ахметжанова З.К. Сопоставительная языкознание: казахский и русский языки. - Алматы, 2005.- С.10; 128-132.

6. Балақаев М. Қазіргі қазақ тілі: Сөз тіркесі және жай сөйлем синтаксисі. - Алматы: «Ана тілі», 1992. [216-229]

В статье рассматриваются ошибки в формальной организации порядка слов и роль языковой интерференции в условиях изучения английского языка.

This article deals with the problems of language interference and errors concerning word order in acquiring the English language.

Е. В. Мейер

ЭКОЛОГИЯ ЯЗЫКА – ЭКОЛОГИЯ ПРИРОДЫ – ЭКОЛОГИЯ ДУШИ

“Экос” в переводе с греческого означает “дом, жилище, местопребывание”. Наиболее точное понимание проблемы взаимодействия человека и природы мы находим в работах Д.С. Лихачева, который отметил: “Человек

живет в определенной окружающей среде. Загрязнение делает его больным, угрожает жизни, грозит гибелью человечеству”. Экологию в школе следует рассматривать как мировоззрение, как бережное отношение ко